

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
Európa és a magyarság a 18–20. században
Doktori Program

Huszár Mihály

Marcali zsidók

Egyén és a közösség szerepe a magyar-zsidó történelemben

című

Doktori értekezés

**Témavezető: Dr. habil. Bebesi György egyetemi docens
(Pécsi Tudományegyetem – BTK Történettudományi Intézet)**

Társtémavezető: Dr. habil. Vajda Károly egyetemi tanár

Pécs, 2023.

I. Témaválasztás és célkitűzés

A disszertáció elkészítésének elsődleges célja, hogy a marcali zsidók történetének csomópontjait, az egyén és a közösség viszonyát a megismert források alapján bemutassam. Milyen is volt egy járási székhely szerepű településen élő vallási kisebbség építő, alkotó, közösség-szervező tevékenysége, amellyel az együttéléshez hozzájárult? Kik voltak a jelentős teljesítményt nyújtó, mintaadó személyiségek? Miként befolyásolták a magyar történelem eseményei a helyi viszonyokat? Mikor és mit gondoltak a közösséget ért kihívásokról a marcali zsidók?

Rámutatok az egyén történelmet formáló, alakító szerepére, illetve az egyének motivációit, hátterét és identitását meghatározó jellegzetességekre. A legfőbb kérdésemet talán úgy lehet megfogalmazni, hogy milyen mélységben és részletesen lehet megismerni egy adott vallási kisebbség történetét a primer források révén? A forrásokból kibomló szálak egyaránt lehetővé tették a mélyfúrás módszerének az alkalmazását a Marcaliban szolgáló rabbik életrajza, a 19. századi megyei asszimilációs és magyarosodási viták, a neológ zsidó családtörténetek vonatkozásában. Megismertem és ismertetem továbbá a marcali zsidók első világháborús érintettségét, majd később a holokauszttal közösséget elpusztító számszerűsíthető és a személyeket nevesíthető veszteségeit, a sorsokat befolyásoló események összefüggéseit is megismerhettem. A marcali zsidók forrásokkal adatolt története a 18. század elején kezdődik, míg a lezáró, minden tekintetben szimbolikus esemény, a zsinagóga lebontása 1963-ban adja az időbeli keret végpontját. A források egyenetlensége, a célkitűzés miatt azonban nem törekedhettem minden korszak teljes bemutatására. A kutatás és feldolgozás mostani szintjén, amely természetesen majd tovább folyik, nem akartam minden történeti szálát felgöngyöltíteni, a legteljesebb megismeréshez közelíteni. Jellemzően bizonyos történeti csomópontok köré rendeztem a disszertáció egyes fejezeteit, emellett az egyéni életutak, a tevékeny és maradandó alkotó családok történeteire, valamint a marcali zsidók fontosabb szervezeteinek a bemutatására fókuszáltam. A téma miatt most nem törekedtem a várostörténet külön fejezetben való bemutatására, azért sem, mert a zsidók és a többség viszonya lépten-nyomon megjelenik az egyes csomópontok és kapcsolatok „zsidó nézőpontú” bemutatásakor.

A kutatásom 2015-ben Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című lexikonjában megjelent rövid szócikk tanulmányozásával kezdődött. Ebben Morgenstern/Marczali Mihály rabbiról írtak, felsorolva a hét megjelent beszédét és írásművét. Az eltelt időben sikerült megvalósítani azt a törekvést, hogy felszínre hozzam a magyar-zsidó történelem egyik

elfeledett alakját, inspiráló tevékenységét, akire – mint a magyarosodás mintaadó hívére – több forrásban is utalást tettek. Sőt sikerült a publikációi közül hármat megszerezni, amelyek elsőrangú forrásoknak bizonyultak a marcali zsidók története (1868–69, 1883) fordulópontjainak feltárásában. Hovatovább Marczali Mihály feltárt életútján keresztül egy kiterjedt családtörténet is megismerhetővé vált, a híres rabbi ősöktől kezdve Marczali Henrik történetíróig.

A továbbgondolt kutatási terv végül az lett, hogy közismertebb marcali születésű személyiségek, mint Marczali Henrik történetíró, Lengyel József író életét és családtörténetét szándékoztam csupán újabb eredményekkel kiegészíteni és a szakmai közönség elé tárni. Miután azonban szembesültem a téma adatgazdagságával és szerteágazó, izgalmas résztemák lehetőségével, úgy döntöttem, hogy kiszélesítem a vizsgálódást a közösség történetének bizonyos időszakaira, vezető családjainak és személyiségeiknek a történetére is. Az univerzálisabb megközelítést az is motiválta, hogy várostörténeti kutatásaim során lépten-nyomon a közösség említésére bukkanok. Az interdiszciplináris megközelítés miatt olyan – magán- vagy közgyűjteményi – forrásbázissal dolgozhattam, amelynek megismerése nélkül nem lehetett volna ezt az alapkutatást elkezdeni.

A Marcali Múzeumban 2010 óta folytatott munkám során tapasztaltam meg, hogy a város zsidóságáról meglepően kevés dokumentum, fénykép és tárgyi anyag található. Az intézmény így 2015-ben újabb tématervként felvette a helyi zsidók történetének kutatását. Megindítottuk ennek a gyűjteményi egységnek a gyarapítását, amely ma is folyamatosan bővül, jellemzően családtörténeti anyagokkal. Ez a zsidó vallású személyekre és családokra fókuszáló törekvés szerencsésen egybeesett azzal, hogy a történeti gyűjteményben található jeles marcali famíliák múltjának kutatását már addig is prioritásként kezeltük, és kezeljük mind a mai napig.

Szerencsés találkozások és eredményes együttműködések is motiváltak abban, hogy mélyebb elmerüljek a témában.

2015-ben kerültem munkakapcsolatba Dénes Iván Zoltán professzorral, aki Marczali Henrik távoli rokonaként folytatott kutatásokat. Az azóta eltelt időben létrejött a Marczali Henrik Kutatócsoport (OR-ZSE), amely a magyar-zsidó identitásokat, a hitközségtörténetet és a jeles magyar-zsidó filozófusok, tudósok munkásságát kutatja és publikálja. A közös munka eredményeként többek között Marczali Henriknek és édesapjának életútja és munkássága vált alaposabban megismerhetővé, így ráirányulhat a szakmai és a szélesebb közönség figyelme is a történetíróra. Folyamatos motivációt jelent számomra továbbá a zsidó múlttal foglalkozó szakmai közegekből kapott pozitív és támogató visszajelzés, a kutatás iránti élénk érdeklődés.

A Marcali Múzeum együttműködő partnere hosszú évek óta Lengyel Tatjana, Lengyel József

író leánya. A vele folytatott beszélgetések a kutatásnak újabb irányokat jelöltek ki, amelyek a családtörténeti szinteknek és az egyén szerepének vizsgálati elemeit is beemelték a dolgozatba.

2016-ban kereste fel a múzeumot dr. Dénes Veronika, Marczali Mihály főrabbi ükunokája, akitől nagyszerű családtörténeti dokumentumokat és fényképeket kaptam a kutatáshoz. Édesapja, Dénes Imre holokauszt-túlélő, példaértékű erkölcsi tartású ügyvéd érdekesebbnél érdekesebb életeseményeinek megosztásával hozzájárult a Marczali–Dénes család és a zsidó közösség kapcsolatának feltárásához, valamint a településen betöltött szerepének alaposabb megismeréséhez. Ki volt az ifjú, Pécssett végzett jogász, akit Marczali Henrik leveleivel és kapcsolatrendszerének mozgatásával támogatott a pályán való elindulásban? Mi motiválhatta a családját elvesztő, helyi közösségből kutasztított embert arra, hogy szülőhelyére visszatérve 1945 telén 200 éhező gyerekeknek nyisson ingyenkonyhát? Miért ragaszkodott a második kutasztítást, az 1950-es évekbeli kitelepítést követően továbbra is Marcalihoz? Talán az egyszerre megragadó, döbbenetes és felemelő információknak a birtokában köteleződtem el végleg a mélyebb megismerés irányába.

Marcali történetének van egy időszaka, amely miatt a neve 1949-et követően is közismert volt. Az 1919-es fehérterror gyilkosságaihoz és az erre ráépült munkásmozgalmi hagyományhoz kötődő eseménysor jelentős kisugárzással bírt a helyi zsidó közösségre is. (1919-nek előzménye, az 1882–83-as antiszemita hullám Somogy vármegyében a Marcali járásban fejtette ki leginkább a hatását.) A magyar pogromok történetében is kiemelkedik az 1919 augusztus végén fehér különítményesek által elkövetett gyilkosságsorozat, amelynek az áldozatai hosszú évtizedekig csupán munkásmozgalmi, kommunista mártírokként szerepeltek. A zsidó közösség kutatása során több olyan új forrás került elő, amelyek a hat zsidó áldozat árnyaltabb, realisabb megismerését tették lehetővé. Ennek a részben antiszemita megtorlásnak a magyarországi mellett nemzetközi, főképpen kelet-európai párhuzamos példái is ismertek. A PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoportban 2004-től végzett munka, főképpen pedig a kutatócsoport vezetőjének, Bebesi György egyetemi docensnek az orosz szélsőjobboldal és a pogromok történetével kapcsolatos kutatásai jelentették azt a tudásbázist, amely lehetővé tette a helyi események, résztvevők és motivációk összehasonlító elemzését. A közös minta és kontextus keresése irányította a kutatásomat. Ezért vált célkitűzésemmé, hogy bemutassam a pogromtörténet marcali mikroszintjeit: az 1882–83-as antiszemita hullámot, az 1919-es fehérterrort és az 1944–45-ös holokausztot is.

Az eredmények összegzésének távlati célja lehet a marcali zsidók történetének megismerése a múzeumi ismeretátadás különböző szintjein (pl. kiállítások, publikációk, előadások, múzeumpedagógiai foglalkozások, városismertető séták) keresztül.

Végezetül összefoglalásként arra vállalkoztam, hogy a helyi zsidó közösség történetét befolyásoló csomópontok, egyes maradandót alkotó személyiségek életútjainak és a közösség érdekében tevékeny családok történetének tudományos igényű feldolgozásával hozzájáruljak a magyar tudományossághoz. Az eredményeket pedig a marcali, a dél-dunántúli és a mai magyar zsidóság emlékezetének részévé kívánom tenni.

II. A téma forrásai és a feldolgozás módszertani kérdései

Egyes magyarországi zsidó hitközségekre vonatkozó írások már a 19. század végén, de főképpen a két világháború között megjelentek (például Büchler Sándor: *A zsidók története Budapesten a legrégebbi időktől 1867-ig*; Kecskeméti Ármin: *A Csanád megyei zsidók története*). Az 1960-as évektől Scheiber Sándor és Schweitzer József tudós rabbik a hagyomány újjáélesztésével indították el a nagyobb városi hitközségekre fókuszáló monográfiatorozat kiadását. Az 1990-es, de inkább a 2000-es évektől a téma ismét a szélesebb közönség elé került részben a forrásbázis könnyebb elérhetősége miatt, de nem utolsó sorban azért is, mert megnövekedett a hazai zsidóság múltja iránti érdeklődés. Az 1989-es rendszerváltás hozta el azt az új szemléletet, amely elsősorban a holokauszt feldolgozásához kívánt minél pontosabb és teljesebb tudományos háttérrel biztosítani konferenciák szervezésével, kiállítások rendezésével, múzeumok nyitásával és a mindenkori emlékezet helyszíneinek megteremtésével.

Az életrajzok terén a zsidó származású, de zsidóságtól eltávolodott értelmiségiekről (például Jászi Oszkár, Ignó Pál) sok írás született. De a felekezeti életben belül működő – akár neológ, akár ortodox – rabbikról, akik mégiscsak felekezetük választott szellemi vezetői voltak, máig alig áll rendelkezésre magyar nyelvű történetírói munka. (Említhetem például Löw Lipótót, a fiát, Löw Imánuel, Schwab Löwöt vagy Kohn Sámuel.) Ezzel a munkával ezen a téren szeretnék kezdeményező lenni. Kitérek továbbá a Marcaliban működő rabbik mellett mindazon személyiségekre, akik a vidéki hitközségek és a helyi társadalmak megbecsült tipikus alakjai, tagjai, formálói voltak. Egyesületeket alapítottak, intézményeket működtettek, lakó- és közcélú épületeket építettek és segélyeztek – a felekezeti különbségre való tekintet nélkül. Ezt a megismerést segítették az elmúlt évtizedben megjelent monográfiák és a részterületekre (közösségtörténet, asszimiláció és identitás, magyar-zsidó kultúrtörténet) fókuszáló publikációk.

A kutatás során felmerült, hogy a feldolgozás milyen módszertan alapján történjen. A

látszólagos adatbőség ellenére egyes résztémák esetében a források hiánya miatt komplex módszert kellett kidolgozni. Prioritást élvezett a prozopográfiai módszer. Az elsődleges források (írott, nyomtatott, közgyűjteményi, családi hagyatéék, fotó, oral history) mellett minden olyan másodlagos, szaktudományos forrást igénybe vettem, amelyek az egyes korszakok tágabb és a helyi viszonyokról szóló kereteinek bemutatásához szükségesek voltak. Az írottakon kívül bevontam más forrástípusokat is, és alkalmaztam a történelem segédtudományainak, például a genealógiának különféle eszközeit.

A megismert források sokfélesége, az eltérő írásmódok miatt bizonyos személynevek, sőt akár ugyanazon személyek vezetéknevei többféleképpen is előfordulnak, mint például Hofmann – Hoffmann, Deuts – Deutsch. A 18–19. századi források és minden sajtóforrás közlésénél a betűhű formát követtem, az eredetiben szereplő formában szerepeltetek mindent, mert ezeknek jelentés megkülönböztető, árnyaló stb. szerepe van. A 20. századi szövegeket viszont jellemzően szöveghűen közöltem, jelölés nélkül javítva bennük az elírásokat, elgépeléseket, helyesírási hibákat, mert ezeknek semmilyen jelentőségük nincs. (A mellékletekben közölt teljes dokumentumokban a [sic!] jelölés használatával jelzem a szövegekben található egyenetlenségeket.) Ugyancsak indokoltá vált, hogy a zsidó vallással és a kultúrával kapcsolatos szavak magyarázatát egy Zsidó minilexikon című fejezetben helyezem el, amelynek elkészítésében Vajda Károly segített.

Külön egyébként kapott helyet a marcali zsidók történetéről szóló fényképválogatás, amely csupán ízelítőt ad egy roppant gazdag és eddig egyáltalán nem ismert forrásegyüttesből, amelynek a részleges feldolgozása megkerülhetetlen.

Mindenképpen érdemes kitérni arra, hogy a vizsgált korszak forrásaiban legtöbbször a „zsidó” megnevezést használták, de az „izraelita” szóval is lehet találkozni. A „izraelita” kifejezés szolgált ebben a korban a „zsidó” hivatalos megnevezéseként. (Ezek mellett egyes dokumentumokban, mint például a rabbibeszédekben a hitsorsos szó is előfordul.) Az izraelita megnevezést jellemzően a hivatalos statisztikákban, a sajtóban, a megyei, a járási, a települési szintű közigazgatás irataiban, az országos népszámlálásokban és hitközségi, intézményi elnevezésekben használták, mint például Marczali Izraelita Anyakönyvi Kerület, Marczali Izraelita Nőegylet.

A magyar-zsidók története kapcsán három olyan kifejezést – hiszen éppen azért szorulnak magyarázatra, mert „fogalomként” jelentésük változó, nem egyértelmű – kell megemlíteni, amelyek a kutatás során az egyes életutak, vagy a közösség egészének vizsgálata során lépten-nyomon előkerülnek. Ezek pedig az „akkulturáció”, a „magyarosodás” és az „asszimiláció”. A marcali zsidók beilleszkedése a 19–20. század során a többségi társadalomba

ezen a szinteken történt. A 19. század második felében Marcaliban letelepedő első zsidók kezdeti lépésként a formális akkulturáció, elsősorban a magyar nyelv felvétele révén kapcsolódtak a helyi társadalomhoz, fenntartva ugyanakkor hagyományos életmódjuk számos elemét. A jellemző színtér ekkor még csupán a mindennapi gazdasági – a német nyelvet is párhuzamosan használó – együttműködés világa volt. A következő lépést, vagy inkább lépéseket a kulturális magyarosodás jelentette, amelybe a kötelezően előírt elemi iskolában elsajátított nyelvhasználat mellett már egyes esetekben megjelent a magyar vezetéknev felvétele és elterjedt a nem bibliai utónevek használata is. A hazafiasság rendszeres kinyilvánítása, a magyar művelődési szokásokkal és a többségi kultúrával való azonosulás, sőt a jogkiterjesztéssel a közügyekbe való bekapcsolódás széles tárháza tartozott bele a magyarrá válás folyamatába.

Az asszimiláció volt a következő szint, ameddig Marcaliban még csupán egy-két – például kereszténnyel kötött házasság miatt kitért – személy jutott el. Ennek során a zsidók a teljes beolvadás útjára léptek, nevet változtattak, „elhagyták atyáik hitét” (vagyis kitértek), majd valamelyik keresztény felekezetbe léptek át. Mindez már a 20. század kataklizmákkal, hatalmi átrendeződésekkel és jogkorlátozásokkal terhes időszakát, valamint a holokauszt traumáját követő éveket vetítette előre. Az asszimiláció végül a zsidó eredettudat családi hagyományként való megmaradásának vagy akár a zsidó elődöktől történő teljes elfordulásnak a példáját is eredményezhette.

A primer forrásokra különböző közgyűjteményekben (a Magyar Nemzeti Levéltár megyei és országos levéltárai, Budapest Főváros Levéltára, Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Marcali Múzeum, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, OSZK Kézirattár), valamint a téma szempontjából nélkülözhetetlen családi hagyatékokban bukkantam. Kiemelt fontossággal bírtak az anyakönyvek (felekezeti, állami), a sajtó és egyéb múzeumi források. A 21. századi modern kutatómódszertan alapját a digitalizált forrásokhoz való gyors hozzáférés tette lehetővé, azzal a veszéllyel, hogy az adatgyűjtés a feldolgozás rovására végtelenné válik. Ez a lehetőség jellemzően a mikrotörténetek, a közösségi események és az átlagemberek életútjának rövidebb-hosszabb, sajtóban történő azonosításához járult hozzá. A közgyűjteményi források tanulmányozásához olyan segítőkészséggel találok, amely nagyban megkönnyítette a munkámat.

A primer források feldolgozása mellett a hazai szakirodalmi munkákat, szaktanulmányokat is felhasználtam. Igyekeztem a legfrissebben megjelent, kurrens publikációkból is válogatni. Természetesen az antikvár kiadványok is megkerülhetetlenek voltak, főképpen a Somogy megyei levéltár zsidókra vonatkozó gazdag anyagának részleges

feldolgozását, jelentő különböző kötetek és évkönyvtanulmányok. Több olyan szomszédos, nagyobb hitközség (Keszthely, Nagykanizsa), történetének a feldolgozását teljesen vagy részben elvégezték már amelyek mintát, hivatkozást is jelentettek. Ugyanígy viszonyítási pont volt az egyes részproblémákkal, úgymint a zsidó temetőkkal, a zsinagógaépítéssel, a családtörténettel foglalkozó szakirodalom. A zsidó családtörténeti kutatás pedig igazi reneszánszát éli, gondoljunk csak a közelmúltban megjelent tanulmányokra, könyvekre (például Kelbert Krisztina: *Szemtől szemben. Képek a szombathelyi zsidóság történetéből.*; Tárkányi Sándor: *Elfeledett Soproniak. Családok, tárgyak, hagyományok*). Szerencsés lehetek abban a tekintetben, hogy viszonylag rövid idő alatt számos segítő révén juthattam hozzá azokhoz a kuriózum értékű rabbibeszedekhez, amelyeket eddig csak az életrajzi lexikonok szócikkeiben említettek.

A primer és szekunder források feldolgozásával nem csak a szűken vett adatbázis-építésre (prozopográfia), hanem Marcali társadalom-, kultúr-, felekezet- és várostörténeti összefüggéseire is hangsúlyt fektettem. A kutatás során újabb részterületek nyíltak meg, sőt újabb források és adatok előkerülésével idővel bővíthető és javítható lesz a disszertáció tartalma.

E dolgozat megszületéséhez a muzeológiai munkában és az ismeretátadás szintjeiben – a tudományos közegetől a helyi lakossággal való párbeszédig – való elmélyülés is kellett. Az elmúlt másfél évtized tanulmányai és beszélgetései nélkül nem kerekedhetett volna ki a marcali zsidó egyéniségek, családok és a közösséget formáló csomópontok története.

A 21. századi újfajta kutatási módszerek mellett a témaválasztás behatárolt keretei miatt egy településre, sőt részben a járás falvaira is kitekintő vallási közösség- történetet kívántam részben bemutatni és elemezni. Jellemzően a névlisták, anyakönyvi adatok nyújtottak olyan adatbázist, amelyeknek vizsgálatában a statisztikai és szociológiai feldolgozás vezetett eredményre. A korábbi marcali vonatkozású publikációkban a mikrotörténelem kutatói ugyan számos esetben ennek az új módszernek az alkalmazásával feltártak néhány adatot, sajnos azonban igen kevés jól használható munka jelent meg az elmúlt fél évszázadban.

III. A disszertáció felépítése

A disszertáció témáját, a motivációját, a kutatást és a köszönetnyilvánításokat összegző bevezetésen és a szaktudományos historiográfián túl a marcali zsidók történetének feldolgozását¹² fejezetben tárgyaltam.

A második főfejezetben a zsidók 18. századi magyarországi, somogyi és azon belül-a marcali megjelenésének körülményeit 1851-ig mutatom be, továbbá azt az utat, amellyel a 19. század közepére az imaházzal és állandó szervezettel rendelkező közösség, a zsidó község létrejött. A helyi események háttérét a magyarországi zsidók emancipálódásáról szóló alfejezet egészíti ki, valamint külön alfejezetben tárgyalom a '48-as szabadságharcban résztvevő marcali zsidók életrajzait is.

A harmadik főfejezet a zsidók és az új szervezeti forma, az izraelita hitközség 1851 és 1889 közötti történetéről szól. Kiemelt szerepet kapott benne az első főrabbi, Morgenstern/Marczali Mihály munkássága és a neológiában viselt szerepe. Az ő munkásságához kötve mutatom be a hitközség integrációját a településen, a magyarosodási kérdéshez való viszonyt, valamint az 1882–83-as antiszemita hullám vármegyei és helyi történéseit és az arra adott különböző (főrabbi, püspök, országgyűlési képviselő) reakciókat is. A hitközség által fenntartott egyik legfontosabb intézmény az izraelita elemi iskola volt, amelynek viszonylag jól dokumentált történetét és a hosszabb-rövidebb ideig itt tanítók életrajzát is elkészíthettem.

A negyedik fejezetben a közösség tevékeny alakjait (rabbik, hitközségi vezetők, kántorok, tanítók) mutatom be az 1889 és 1920 közötti időszakból. Alfejezetben pedig a keresztény többséggel való együttélés, gazdasági (pl. takarékpénztárak, kereskedések) és közéleti (képviselő-testület, segélyezés, közművelődés) színtereire tértem ki. Szintén alfejezetbe kerültek az első világháborúban szolgált, hősi halált halt helyi zsidó katonák névjegyzéke, és a túlélők, valamint a marcali emlékhelyek története. Külön alfejezetben tárgyaltam a második zsinagóga felépítésének 1906-os történetét.

Az ötödik főfejezet a közösség 1920 és 1944 közötti időszakáról szól, amely az életutak tényadatain túl bepillantást enged ennek ez időszaknak a hitközségi életébe (vezetők, intézmények, fiókhitközségek) és az utolsó főrabbi, dr. Löwy Adolf 1938-as beiktatásának háttérébe, kapcsolatrendszerébe is.

A hatodik fejezet a zsidóüldözésről és a holokausztról szól, részletesen feldolgozva, személyekre lebontva a közösség elpusztítását. A vizsgálódás középpontja az 1944 áprilisában készített marcali hitközségi névlista, kiegészítve az anyakönyvi kerület településeinek adataival is. Ennek alapján egy pillanatnyi állapotról kaphatunk részletes statisztikai adatokat, amelyek kontextusát a vármegyei és országos történések jelentik.

A disszertáció hetedik fejezete az 1945 utáni helyzetet elemzi. Mi történt a hitközségi szervezettel, a zsidó ingatlanokkal, a könyvtárakkal és az ingóságokkal, valamint a túlélőkkel? Az ellentmondásos és hiányos adatok áttekintésével arra kerestem a választ, hogy az 1945-ben

összeírt 34 hazatérő ki is volt, illetve pontosan mennyien, hol és kik haltak meg a deportálásokat követően és a munkaszolgálatban. Mindennek a kontextusát az 1944-es összeírás tette lehetővé. A fejezet egyben zár egy korszakot a hitközség történetében, hiszen a központilag felszámolt zsinagógát, a zsidó közösség templomát előbb eladták a településnek, majd 1963-ban lebontották.

A nyolcadik fejezet az 1725 és 1951 közötti demográfiai változásokat mutatja be a Marcali járás falvaihoz és a megye legnagyobb zsidó hitközségeihez viszonyítva. A számadatok összegyűjtése és elemzése pontosan megmutatja, milyen bővülési és csökkenési ciklusok jellemezték a közösséget. Nem meglepő módon, az országos tendenciához hasonlóan például 1900 körül volt a legnépesebb (400 fő), az 1930-as évektől pedig már intenzíven fogyatkozni kezdett a létszám.

A disszertáció kilencedik fejezete a genealógia módszertana alapján készült; az egyén szerepét vizsgálja és mutatja be a közösségekben és a történeti folyamatokban. Négy különböző háttérű helybeli család története bontakozik ki eddig ismeretlen források feldolgozásával: egy értelmiségié, a főrabbi Morgenstern/Marczali Mihály és Marczali Henrik családjáé; egy kereskedőé (Mitzky–Löwy–Steiner), egy kereskedő-ügyvéd (Lengyel–Mayer), egy iparosé (Gold) és egy ugyancsak értelmiségi famíliáé (Marczali–Berger–Dénes).

A tizedik fejezet az 19. század közepén megjelenő és a 20. század elejéig ismételtet újra és újra megnyilvánuló nemzetközi antiszemita pogromok történetét kívánja összefoglalni, összehasonlítva a Marcaliban történt három zsidóellenes eseménysorral. Fontosnak tartottam, hogy mindazon összetevőket (események, motivációk, elkövetési módok, zsidók reakciói) számba vegyem, amelyek valamilyen mértékben a Marcaliban feljegyzett történetekben is megtalálhatóak.

A tizenegyedik fejezet az 1919-es marcali fehérterror eseményeinek a zsidó közösségre – kiemelten a fent említett családok életére – gyakorolt hatását mutatja be. Az egyik alfejezet pedig az 1945 utáni munkásmozgalmi mártírkultusz kialakulását és reprezentációját a zsidó áldozatok családtagjainak sorsán keresztül elemzi.

A tizenkettedik fejezetben egy válogatást mutatok be a kutatómunka során feltárt és elemzett, a marcali közösség múltjából megmaradt dokumentumokból, fényképekből és tárgyakból. A forrásbázis megismerése során fontosnak tartottam, hogy a muzeológiai elemzés is teret kapjon a dolgozatban. Ez a fejezet a veszteség mértékének szintén elgondolkodtató tanulságait is magában hordozza.

A dolgozatot az összefoglaló, a felhasznált források és irodalom jegyzéke, zsidó minilexikon, a teljes terjedelemben közölt írott dokumentumokból készített melléklet és

fényképválogatás zárja.

IV. Az értekezés tudományos eredményei

A marcali zsidók története eddig alig volt ismert a települési és a megyei, sőt a történettudományi szakmai körökben, valamint még a felekezeti történetírásból is hiányzott. A közösségről vagy egyes marcali kötődésű személyekről szóló adatok csak érintőlegesen vagy szócikkek formájában szerepelnek lexikonokba vagy szakkönyvekbe. A zsidók említése a településtörténet traumáinak részeként bekerült ugyan felsorolásokba, illetve időnként megemlékezéseken is szóba került ez a téma. A disszertáció megírásával arra vállalkoztam, hogy egy közösség- és családtörténeti, primer (levéltári, múzeumi, családi) forrásokat a központjába helyező és releváns szakirodalmi publikációkat is bevonó alapkutatóval részben feltárjam ezt az eddig alig kutatott területet, s egyes csomópontok és témák köré rendezve összegezzem azt, meghagyva a folytatás és az elmélyítés lehetőségét a még feltáratlan időszakok és témák tekintetében.

A kutatás célterületeit a következőként lehet összegezni: a marcali zsidók történetének a csomópontjai a magyar-zsidó történelem eseményeinek kontextusában, kronológiájában; a kisebbségi és a többségi társadalom kapcsolata, a helyben tevékenykedő és alkotó vagy elszármazott zsidó személyek életútjai; mélyfúrászerűen vizsgált neológ (kereskedő, iparos, értelmiségi) családtörténetek. Külön célterület a magyarországi antiszemita indíttatású események (1882–83, 1919, 1944–45) bemutatása, amelyek lépten nyomon átszövik a közösség történetét, így annak helyi sajátosságai külön fejezeteket töltöttek meg.

A doktori értekezés főbb eredményeit, követve a szerkezeti felépítését, részben néhány fontosabb, tematikus kérdés köré rendezve foglalom össze.

A marcali zsidók 18. és 19. század közepe közötti történetének jellemzői alapvetően megegyeztek a vármegyei közösségek és az ország hasonló méretű településeinek sajátosságaival. A vándorkereskedők megjelenését néhány család letelepedése, árendabérlését a tradicionális alapokon nyugvó közösségi szerveződés (zsidó község) mint autonóm szervezet létrehozása követte. A temetkezési egylet, az imaház megalapítása már egy magasabb szintet jelentett. A marcaliak története abban volt más – például a zsidók kaposvári betelepülésének az Eszterházyak általi késői engedélyezésével szemben –, hogy a Széchényi család befogadó szemlélete és a település járási székhely szerepe miatt például egy időben, a 18. század végén a vallási bíróság (*bét din*) és az adóbeszedés ideiglenes központja is itt működhetett. A közösség

gyarapodását a környék legnagyobb, karzattal is ellátott zsinagóga (1840) és a rabbilakás felépítése követte. A reformkori magyarosodás az országos példákhoz hasonlóan táptalajt talált a helyi zsidók között is, hiszen a maroknyi közösségből többen csatlakoztak az 1848–49-es szabadságharcban küzdő magyar honvédsereghez. Több '48-as veterán (pl. Lichtenstern Lipót) pedig később költözött Marcaliba, alapított családot és működtetett jól működő kereskedőüzletet. A vizsgálódás során kiderült, hogy 1851-ben a létszámában gyarapodó, de alapvetően még mindig szegény hitközség egy olyan rabbit, Morgenstern Mihályt (1823?–1889) tudott felfogadni, akit az iskolázottsága, tanítómesterei (Schreiber Mózes, Lów Lipót), tudása és a zsidók egyenjogúsításának közvetítésében (1867), az Izraelita Egyetemes Gyűlésen (1868–69) végzett munkája, sőt a magyarosodásban viselt úttörő szerepe országos ismertségüvé mintaadóvá tették. A marcali közösség az 1860-as és 1870-es évek fordulóján „hagyta le” létszámában – az egyetemes gyűlésre szervezett képviselő-választás körüli szervezési munkák révén – vetélytársát, a szomszédos Lengyeltóti hitközségét, és vált Északnyugat-Somogy zsidók lakta falvainak anyakönyvi kerületi központjává. A marcali zsidókat az első antiszemita támadás 1882–83-ban érte, amelyben Kovács Zsigmond veszprémi püspök és Marczali/Morgenstern Mihály központi szerepet vállalt, így az események nem fordultak át súlyosabb szintre. A főrabbi 1883-ban publikált zsinagógai beszéde pedig beleillett a korszak rabbibeszédeinek sorába. Ebben Marczali Mihály hitet tett a magyarosodás mellett, kinyilvánította közössége hazafiságát, ugyanakkor a zsidók néhány hibájára is felhívta a figyelmet. A zsidó újévi beszédnek összehasonlítása a kor híres rabbijának, Kohn Sámuelnek beszédével, illetve a somogyi országgyűlési képviselő, Somssich Pongrác publikált álláspontjával tanulságos eredményeket hozott.

Az emblemikus főrabbi halálát követő évtizedekben, 1889 és 1915 között több, magasan képzett rabbi is szolgálatot vállalt Marcaliban (dr. Klein József, dr. Enten Manó), de a nehézségek miatt rövidesen elpártoltak a településtől. A helyettesítéssel megbízott helyi főkántor, Weisz Salamon csak ideiglenesen tudta betölteni a rabbisiztséget, ahogyan a környék nagy hitközségeinek (Keszthely, Nagykanizsa, Kaposvár) főrabbijai is csupán nagy ünnepekkor végezték el helyettesítőként a vallási teendőket Marcaliban. Sikerült a járási székhelyen megfordult összes rabbi életrajzát összefoglalni, így például megismerhetővé vált az is, hogy Klein József milyen országos kitekintésű ambícióikkal rendelkezett. Összegyűjtöttem mindazon eseményeket, amelyekben a rabbik részt vettek, így derült fény Enten Manó 1915-ben elmondott háborúellenes beszédére. A rabbik mellett sok adatot gyűjtöttem össze a hitközség vezetőiről, a tanítókról, az orvosokról és egyéb, a hitközségben tevékenykedő személyekről is. Kiemelten vizsgáltam a második zsinagóga építését (1896–1906), amely a

magyaros szecesszió kevés országos példáinak egyike volt. Külön fejezetekben foglalkoztam a zsidók és keresztények gazdasági és közéleti kapcsolataival a 19. század második felében és a 20. század elején. Kiderült, hogy a lakosságarányukat meghaladóan vettek részt a helyi hitelélet megszervezésében, a kis- és nagykereskedelemben, az üzemek működtetésében, a település legjelentősebb virilistái és a képviselő-testületi tagok között is megtalálhatjuk a neveiket. A jótékonyági, segélyezési és kulturális egyesületek alapításában élen jártak, sőt ezek az elsősorban felekezeti alapítású szervezetek a zsidók mellett keresztény tagsággal is rendelkeztek. Mindezeknek a bemutatásához olyan Somogy megyei levéltári forrásokat kaptam, amelyek egyes résztémák árnyalt bemutatásához segítettek hozzá, sőt a további kutatás ígéretes forrásait villantották fel.

A helyi zsidók első világháborús részvétele sem történt másképpen, mint az ország más településein. Az adatbázisok (anyakönyvek, hadilevéltár) lehetővé tették, hogy számba vegyem a hősi halottakat, valamint kitértem a veteránok szerepére, és a hősi halottak emlékeztének felekezetbeli (1924) és közös megörökítésére (1930) is. Az egyik alfejezetben bemutatott veteránok 1918–1919-es szerepvállalásának vizsgálata során számos új adat került elő, amelyek rávilágítottak a háborús trauma által érintett férfiak sorsára. Kiemelten kutattam a Magyarországi Tanácsköztársaság bukását követő megtorlás zsidó áldozatainak szenvedéstörténetét, amely egy új résztémának lett az alapja. A marcali zsidók 1920 és 1944 közötti története más közösségekkel számos párhuzamos vonást mutat, de akadnak egyedi jellegzetességek is, mint például az, hogy 23 éven keresztül nem sikerült a rabbiszéket betölteni, így az anyahitközség nem tudta megfelelően ellátni a hívek vallási életének gondozását. Összegyűjtöttem a korszak alapvető intézményi és szervezeti adatait, de megtapasztaltam a forrásokban a marcali adatok hiányosságait is, így a források feldolgozását egyes résztémák és csomópontok köré rendeztem. Ennek ellenére tudtam rekonstruálni az 1938-ban megválasztott utolsó főrabbi, dr. Löwy Adolf életútját és munkásságát, sőt kapcsolatrendszerét, amelynek például az egyik legfontosabb alakja Scheiber Sándor, a magyar-zsidó tudományosság legnagyobb alakja volt.

A hatodik fejezetben összefoglaltam mindazt, amit a marcaliak a zsidóüldözésben és a holokausztban megtapasztalni kényszerültek. Kiemelt forrásként szolgált a járási székhely és az anyakönyvi kerület falvainak 1944 áprilisában készült névlistája. Ez a dokumentum nagy jelentőségű, kimerevített pillanatfelvétel, amely alkalmas a közösség viszonyainak elemzésére és diagramokon való ábrázolására. A deportált közösségről szóló híradások összegyűjtése drámai és megrázó tényadatokkal szolgált a kutatás számára. A puszta létszámadatokon túl feltárult a deportáltak és a munkaszolgálatba elhurcolt marcali férfiak, nők és gyermekek sorsa.

A teljesség igényével kívántam pontosítani Marcali zsidóságának emberveszteségét, amely szerint a településről deportált 255 személyből 199 főt gyilkoltak meg.

Az 1945 és 1963 közötti időszak a közösség elpusztításának utóélete. Mindazon forráscsoportot vizsgáltam, amely lehetőséget adott a veszteség és a hiány bemutatására. Végző és legfontosabb célom, hogy pontosan számszerűsítsem és nevesítsem az áldozatokat, valamint a hazatérő túlélők közül többnek arcot adjak. A statisztikai adatbázisok és diagramok elkészítésében nagy segítséget kaptam Németh Ildikó szociológustól. Az adatok pontossága és a végző számarányok összeállítása a közös munkánk eredménye. Ebben a fejezetben a személyek sorsán kívül az ingatlanok, ingóságok helyzetéről és a templom 1963-as lebontásának körülményéről tudtam releváns forrásokat megszólaltatni.

Egy fontos tanácsot megfogadva elkészítettem a helybeli zsidó közösség létszámának változását bemutató táblázatokat, az említett évszámokat tekintve időkeretnek. Ezt összehasonlítottam a járás és a megye nagyobb hitközségeinek adataival. Néhol meglepő és eddig nem ismert eredményre jutottam. Ezek elemzése például világossá tette, hogy a marcali zsidók létszáma 1900 és 1940 között megfeleződött. (Nem véletlenül kellett ezért az elemi iskolát a tanulók hiányában bezárni 1938-ban.)

A marcali neológ családi mintákat bemutató fejezetben a fókusz az egyes családok 4-5 generációs történetére helyeződött. Marczali/Morgenstern Mihály főrabbi életútjához kapcsolva mutattam be kiterjedt családját, és a privát kapcsolatainak feltárásával – így a híres Freyer S. Jakab győri, majd újvidéki főrabbiával vagy a zalaszentgróti rokonságával – teljesen ismeretlen területek váltak megismerhetővé az akkulturációtól a kulturális magyarosodáson keresztül az asszimilációig tartó 200 éves családtörténetben. A főrabbi fiának, Marczali Henriknek (1856–1940), a magyar történetírás egyik legnagyobb teljesítményű alakjának eddig még ismeretlen családtörténeti adataival a szülőhellyel és a marcali rokonsággal való kapcsolata vált árnyaltabbá.

Marcali egyik legbefolyásosabb zsidó családjának leszármazottja volt a magyar irodalom egyik jeles alakja, Lengyel József (1896–1975) író, költő, lapszerkesztő. Marcaliból indult egy vagyonos és elismert kereskedőcsaládból. Nagynénje a település legtehetősebb ügyvédjének, Mayer Ignácnak a felesége lett. Lengyel József, habár egy vallását tartó neológ családba született, de elfordult tőle, és kommunista lapszerkesztőként menekülni kényszerült 1920-ban Magyarországról. Az író a Gulag magyar írójának tekinthetjük, hiszen elsőként publikált a szibériai munkatáborokról szépirodalmi írásaiban, miután 1955-ben marcali szülőbirtoka eladásának árából 35 év után hazatérhetett.

A Mitzki–Löwy–Steiner kereskedőcsaládnak viszonylag jól adatolható történetét

ugyancsak feltártam. Az egyik tagja, Steiner Ignác a dunántúli vasútépítések egyik szervező vállalkozója volt, aki a dualizmus kori magyar „self-made man” típust testesítette meg. A francia levéltári források megismerése után pedig kiderült, hogy fia, Széll Kálmán György 1943-ban a náci zsidóüldözés franciaországi áldozata lett.

A következő, a Gold család az iparosságot képviselte. Ez a családtörténet az 1919-es traumát hordozta magában, mivel két tagját (Gold Vilmos, Gold Ferenc) is elvesztette a fehérterror idején. A családtagok (Gold Márton, Gábor Ignácné) pedig a holokauszt túlélve váltak a marcali munkásmozgalmi emlékezet számtalan alkalommal hivatkozott őrzőivé.

Az egyik legjobban dokumentált történet a Marczali–Berger–Dénes családé. A sokgyermekes, iskolázott tagokból álló, a hitközség vezetésében és a település társadalmában is tekintélyes familia sorsát átszövi az első világháború, 1919, a holokauszt és az 1952-es kitelepítés. Marczali Henrik helyben élő rokonai közül központi helyet foglal el Dénes Imre (1910–1973) ügyvéd, akinek viszontagságos életében a veszteségek ellenére a derű, az optimizmus és a hagyományok átörökítése egyaránt fontos szempontot jelentett. Ennek a családtörténetnek a megismerése, elemzése már túlmutatott a száraz adatokon, ugyanis lehetőség nyílt újra összehozni az elődök emlékeivel a kutatásomat lelkesen támogató leszármazott révén. Ezáltal hozzájárulhattam a magyar-zsidó identitáskeresés és az asszimilációs dilemmák, az önmeghatározások kérdéskörének jobb megismeréséhez.

A marcali zsidókat a 19–20. század során háromszor érte csoportos trauma. Először 1882–83-ban, a tiszzaeszlári per hatására kirobbant antiszemita hullám alkalmával, amelynek azonban még nem voltak halálos áldozatai, csupán rémhírterjesztés és fosztogatás történt. Másodszor 1919 augusztusában, amikor 25 volt direktóriumi tagot, köztük 6 főt, a hitközség és a helyi társadalom prominens zsidó származású tagját végeztek ki a fehér különítményesek. Ugyanekkor többeket a zsidók közül kiraboltak, megverték, az ingatlanjaikban pedig kárt tettek. A harmadik antiszemita támadás, a holokauszt 1944-ben érte a marcaliakat, amelynek során a német és a magyar hatóságok közreműködésével szinte teljesen elpusztították és kifosztották a közösséget. A magyarországi és a nemzetközi pogromokat – Bebesi György kutatásait alapul véve – a Marcaliban történetekkel hasonlítottam össze.

A közösség történetének feldolgozásához a szakirodalom és források mellett a legfontosabb dokumentumokból és fényképekből készítettem mellékletet, valamint egy zsidó minilexikon is megkönnyíti a téma befogadását.

A disszertációban készítettem még egy – az interdiszciplinaritást figyelembe vevő – muzeológiai szempontú fejezetet is, amelyben kiválasztottam azokat a forrásértékű műtárgyakat, amelyek a közösség történetét az olvasónak elmesélik. Ezeknek a tárgyaknak

jelentős része a kutatás ideje alatt került be a helyi közgyűjteménybe vagy vált a kutatás révén megismerhetővé és elérhetővé. Mindegyik műtárgy mögött sikerült történeteket feltárni és bemutatni. Egy fénykép, egy papírdokumentum vagy egy sérült sírkő magában hordozza az elpusztított zsidó közösség múltjának egy szeletét.

V. A téma továbbfejlesztésének lehetőségei

A disszertáció elkészítése során számos nyitva hagyott lehetőség és elvarratlan szál maradt, amelyeknek irányába a kutatást érdemes tovább folytatni. Szeretném kiterjeszteni a vizsgálódást a 19. századi német nyelvű zsidó sajtóra, tovább keresni a marcali rabbikra és hitközségre vonatkozó adatokat. A marcali zsidó közösségből származó további családokkal is érdemes lenne felvenni a kapcsolatot, hiszen kerülhetnek elő újabb forrásértékű dokumentumok, fényképek és tárgyak. Tovább szeretném vizsgálni az antiszemita pogromok kérdését, és a munkásmozgalmi mártírhagyomány párhuzamos példáinak megkeresése is megéri a fáradságot.

A téma múzeumi keretekben való megismertetésének érdekes részét képezi például az is, hogy kik éltek a ma is álló házakban; hol állt a zsinagóga; milyenek a megmaradt izraelita temetők síremlékei; milyen hírességeknek vannak szobrai a városban. A jövőben pedig ez a kutatás és a disszertáció hozzájárulhat egy leendő település- és életmódtörténeti új, állandó kiállítás koncepciójához. A digitális eszközök teremtette lehetőségek kihasználásával ugyancsak érdemes lenne a zsidó családok által lakott, általuk használt épületeket térképen elhelyezni, informatív módon bemutatni, hogy ne csak a marcaliak, hanem az elszármazottak is megtalálhassák a gyökereiket.

VI. Fontosabb publikációk és előadások

Önálló kötetek:

1. Szerzőként: *A sárkányos cégér alatt. Életrajzok a Hikman-Szabó család történetéből.* Marcali 2012. 1–48. pp. (magyar, angol nyelven). Második kiadás 2013-ban. Harmadik kiadás 2015-ben.
2. Társszerzőként: Huszár Mihály – Samuné Bogyó Hajnalka – Sándor Csaba – Vidák Tünde: *Üdvözet Balatonmáriafürdőről! Képeslap-válogatás egy dél-nyugat balatoni település múltjáról.* Életmód és településtörténet képekben 1. (Sorozatszerk.: Vidák Tünde), Balatonmáriafürdő Község Önkormányzata – Marcali Múzeum, Marcali, 2016. 1–148. pp. (magyar, angol, német, lengyel nyelven)
3. Társszerzőként: Huszár Mihály – Vidák Tünde: *Üdvözet Marcaliból! Egy somogyi város múltja és jelene képeslapokon. Életmód és település történet képekben 2.* (Sorozatszerk.: Vidák Tünde), Marcali Múzeum, Marcali, 2020. 1–280. pp. (magyar, német, angol, lengyel, román nyelven)
4. Társszerzőként: Huszár Mihály – Benczik Ildikó: *Helyi értékeink nyomában Balatonmáriafürdön.* Balatonmáriafürdő Község Önkormányzata, Balatonmáriafürdő, 2022. 1–115. pp.

Kötetszerkesztés:

1. Lángi Béla: *Mindent a vevőért. Emlékezés egy marcali szatócsra.* Életutak, családtörténetek Marcaliban és környékén. 2. (Szerk.: Huszár Mihály – Vidák Tünde), (Sorozatszerk.: Vidák Tünde), Marcali Múzeum, Marcali, 2017. 1–104. pp.
2. *De disciplina „Rusistica” I. Magyar ruszisták a hazai történeti ruszisztikáról.* MOSZT Könyvek 10. (Szerk.: Csurgai Zoltán – Huszár Mihály), Pécs, 2017. 1–371. pp.
3. *„Tanár Úrnak tisztelettel...” Dr. Gál József emlékére: visszatekintések és tanulmányok.* *A Marcali Múzeum tanulmánykötetei 1.* (Szerk.: H. Rádics Márta – Huszár Mihály – Vidák Tünde). Marcali Múzeum - Múzeum Alapítvány. Marcali, 2018. 1–488. pp.
4. *A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves.* (Szerk.: Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila). PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. Pécs, 2018. 1–459. pp.
5. Kabai Gergely: *A bari-hegyi Szent Donát kápolna története.* Hollád Község Önkormányzata, Hollád, 2022. 1–104. pp.

Előadások:

1. Magyar-zsidó identitásminták (Műhelykonferencia). Marczali Henrik Kutatócsoport és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Magyar Filozófiatörténeti Kutatócsoport közös szervezése. Budapest, 2018. április 10. Előadás: *Marcali első rabbija, Morgenstern/Marczali Mihály. Élete, identitásának tényezői és kapcsolati hálója.*
2. “Unhealed Breach” or a Good Divorce? The Hungarian Jewish Congress (1868-69) and the “Schism” in Historical Perspective. AZ MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet és az ELTE Asszirológiai és Hebraisztikai Tanszék szervezésében. Budapest, 2019. február 5-6. Előadás: *The progressive political role of rabbi Mihály Morgenstern during the Congress of 1868-69.*
3. Háborús hétköznapi V. című konferencia. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szervezésében. Budapest, 2021. október 21-22. Előadás: *Dénes Izidor 1919. A marcali Kohn–Dénes család története 1914-1920 között.*
4. Új eredmények a magyarországi zsidóság kutatásában című konferencia. Marczali Henrik Kutatócsoport (OR–ZSE) és a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének szervezésében. Budapest, 2021. szeptember 30. Előadás: *A marcali izraelita hitközség rabbijai 1889 és 1944 között.*
5. Háborús hétköznapi VI. című konferencia. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szervezésében. Budapest, 2021. október 14–15. Előadás: *Huszár Mihály – Németh Ildikó: Kőbe vésett nevek. Marcali első világháborús veszteségeinek elemzése és annak tanulságai.*
6. Háborús hétköznapi V. című konferencia. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szervezésében. Budapest, 2021. október 21-22. Előadás: *Dénes Izidor 1919. A marcali Kohn–Dénes család története 1914–1920 között.*
7. „Dél-Dunántúl a hadak útján”. Interdiszciplináris regionális hadtörténeti konferencia. A MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának szervezésében. Pécs, 2022. április 28. Előadás: *Huszár Mihály – Németh Ildikó: Nevek, sorsok, történetek: Marcali második világháborús emlékmű névlistájának elemzése és annak tanulságai.*

Tanulmányok, szakkikkek:

1. „Az orosz birodalom ismertetése”. *Donald Mackenzie Wallace skót utazó tapasztalatai a földbirtokosokról. I.* In: A Magyar-szláv kapcsolatok: múlt és jelen című nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete. (Szerk.: Csehily József – Végvári Valentyina – Wołosz Róbert). PTE BTK Szláv Filológia Tanszék, Pécs, 2017. 97–104. pp.
2. *Kastélyok, villák és az uradalom. A Forgách család somogyi épületei és nagyombai majorsága.* In: Nagyváthy és a magyar uradalmak. Dominium III. (Szerk.: Szirácsik Éva). Unicus Műhely. Budapest, 2017. 235–249. pp.
3. „*Remélem, egyszer csak vissza fog térni, zászlós úr is*”. *Sztelek Ferenc pécsi 19-es önkéntes zászlós első világháborús dokumentumai.* In: A nagy háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. (Szerk.: Bósz Attila). MNL Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2017. 193–207. pp.
4. *Marcali mártír tanítók – 1919, 1944. Löbl Lipót és Gábor Ignác tanítók emléke.* In: <http://www.szombat.org/tortenelem/marcali-martir-tanitok-1919-1944>(2017.)
5. *Adalékok a 19. századi orosz forradalmárok tevékenységéhez. Magyar kiadású könyvek a 20. század elejéről.* In: Új Nemzedék. MOSZT Könyvek 11. (Szerk.: Bene Krisztián – Kolontári Attila). PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. Pécs, 2018. 61–78. pp.
6. *Oroszlános címer és Luther-rózsa. A vései Véssey család története 1946-ig.* In.:Tanulmányok Ódor Imre emlékére. (Szerk.: Gyánti István – Kult László), MNL Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2018. 245–256. pp.
7. *A tanító portréja, a főrabbi beszéde és a zsinagóga maradványai. Válogatás a marcali zsidó közösség múltjának emlékeiből.* In: Történeti Muzeológiai Szemle 17. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve. (Szerk. Ihász István –Pintér János), Budapest, 2019. 169–182. pp.
8. *Trefort Ágoston és az oroszországi zsidókérdés.*In: Egyéni és kollektív identitások. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában IX. Oroszország népeinek története és kultúrája sorozat 18. (Szerk.: Szabó Tünde – Szili Sándor), Szláv Történeti és Filológiai Társaság, Szombathely, 2019. 32–45. pp.
9. *Marcali első rabbija, Morgenstern/Marczali Mihály élete, identitásának tényezői és kapcsolati hálója.* In. Magyar–zsidó identitásminták. (Szerk.: Dénes Iván Zoltán), Marczali Henrik Kutatócsoport (OR-ZSE) – Ráció Kiadó, Budapest, 2019. 13–41. pp.
10. *Marcali zsidó katonák az első világháborúban és 1918-19-ben – A közösségi emlékezet*

egy helyi példája. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 19. (Szerk.: Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia), Magyar Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2019. 143–162. pp.

11. *Evangélikus nemesi családok gazdasági és társadalmi jelentősége a Marcali járásban a 19–20. században.* In: Reformáció a Dél-Dunántúlon. (Szerk.: Borsy Judit), MNL Baranya Megyei Levéltára – MNL Somogy Megyei Levéltára – MNL Tolna Megyei Levéltára, Pécs – Kaposvár – Szekszárd, 2019. 277–294. pp.
12. *Evangélikus köznemesi hitbizomány Somogyban. A Véssey család és birtokai.* In: Gazdálkodás az uradalmakban. A Magyar Uradalomtörténeti Társaság évkönyve. Szerk.: Szirácsik Éva, Unicus Kiadó, Budapest, 2019. 321–327. pp.
13. *Morgenstern/Marcali Mihály főrabbi és a marcali zsidó hitközség a magyarosodás útján. (1851–1889).*In: Magyar–zsidó identitás zsidó identitásminták II. Egyéni és kollektív önmeghatározások. (Szerk.: Dénes Iván Zoltán), Marcali Henrik Kutatócsoport (OR-ZSE) – Ráció Kiadó, Budapest, 2020. 19–47. pp.
14. *A kettétört fa árnyéka. A marcali Kohn-Dénes család háborúban és békeidőben.* In.: Háborús hétköznapiak IV. (Szerk.: Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia), Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2020. 173–191. pp.
15. Huszár Mihály –Németh Ildikó: *Kőbe vésett nevek. Marcali első világháborús veszteségeinek elemzése és annak tanulságai.* In: Háborús hétköznapiak V. (Szerk.: Sallay Gergely Pál – Török Róbert – Závodi Szilvia), HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2021. 91–112. pp.
16. *A gróf, a műegyetemi hallgató és a tanító az első világháborúban. Párhuzamos életrajzok Somogyból.* In: A középkori hadtörténettől a modern fegyveres konfliktusokig. A Fiatal Hadtörténészek Országos Konferenciájának anyagai. Fejezetek a hadtörténelemből 9. (Szerk.: Bene Krisztián – Fazekas Ferenc – Kiss Márton – Sarlós István), Magyar Hadtudományi Társaság, Pécs – Budapest, 2021.257–272. pp.
17. *A Forgách grófok Nagygombán. Család- és uradalomtörténeti megközelítés (1810–1947).* In: Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv 50–52. (Szerk.: Récsei Balázs), MNL Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 2022. 21–36. pp.

Idegen nyelvű publikáció:

1. *Rabbi Mihály Morgenstern, the Neolog Jewish Community of Marcali, and the Hungarian Jewish Congress of 1868-69.* In: Jewish Culture and History. 21(2020) 3. 272–280. pp.

Recenziók:

1. *Kollaboráns francia haderő a Waffen-SS-ben.* (Bene Krisztián: A Nagy Károly Hadosztály. MOSZT Könyvek 9. MOSZT. Pécs, 2016. 236. o.). In: De disciplina „Rusistica” I. Magyar ruszisták a hazai történeti ruszisztikáról. (Szerk.: Csurgai Zoltán – Huszár Mihály). MOSZT Könyvek 10. MOSZT. Pécs, 2017. 51–55. pp.
2. Bene Krisztián – Bótor Timea – Huszár Mihály: *Az orosz birodalom születései.* (Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről. (Szerk.: Frank Tibor). Gondolat Kiadó. Budapest, 2016. 414.o.). In: De disciplina „Rusistica” I. Magyar ruszisták a hazai történeti ruszisztikáról. (Szerk.: Csurgai Zoltán – Huszár Mihály). MOSZT Könyvek 10. MOSZT. Pécs, 2017. 165–181. pp.

Kiállítások rendezése:

Állandó kiállítások társrendezése:

- *Balaton – Mária – Fürdő (1896–1945)*, a Balatonmáriafürdői Helytörténeti Gyűjtemény és Galéria állandó településtörténeti kiállítása.
Helyszín: Balatonmáriafürdő, 2009. Társrendező: Vidák Tünde.

Állandó kiállítások önálló rendezése:

- *Széchenyi Zsigmond emlékezete*
Helyszín: Széchenyi Zsigmond Szakközép és Szakiskola. (Somogyzsitfa-Szőcsénypuszta), 2010.
- Szabó Béla festőművész „*Buzsáki lakodalmások*” című pannójának az újrendezése. Helyszín: Buzsák (Faluház, házasságkötő terem), 2016.

Időszaki kiállítások társrendezése:

- „*Csak győzhetők vagy halnotok szabad*”. *Marcali katonák az első világháborúban* című időszaki kiállítás.
Helyszín: Marcali Múzeum (2014). Rendező: Huszár Mihály – Nagy Csaba – Vidák Tünde.
- *Mozaikok a Lehner család történetéből* című időszaki kiállítás.
Helyszín: Marcali Múzeum (2014). Rendező: Huszár Mihály – Vidák Tünde.
- *1848 csillagai. A szabadságharc ereklyéi* című időszaki kiállítás.
Helyszín: Marcali Múzeum (2015). Rendező: Huszár Mihály – Samuné Bogyó Hajnalka.

- *54 hónap – Lélekváltozás 1914-1918.*
Helyszín: Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre) Pontitt Galéria (2019-2020).
Főrendező: Lukács Fanni, társrendezők: Kaján Mariann – Huszár Mihály.
- *Fény és mozgóképek Marcali múltjáról. Város- és életmódtörténet képeslapokon.*
Helyszín: Marcali Múzeum. (2020). Rendező: Huszár Mihály – Vidák Tünde.